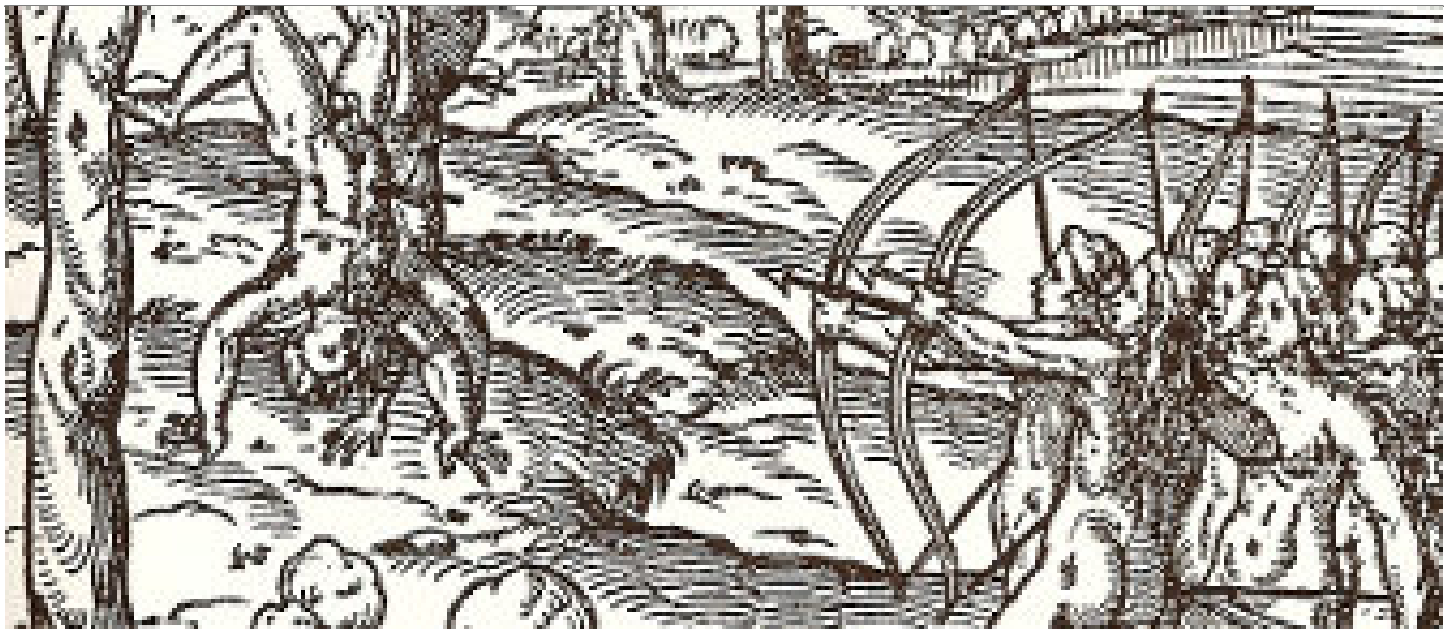

Francisco de Orellana o Pere d'Orellà?

Autor: Felip Rodríguez

Data de publicació: 25-09-2015

Qui va ser, en realitat, el primer navegador de tot el riu Amazones? En Felip Rodríguez ens ho aclareix tot seguit.

Segons la història oficial, Francisco de Orellana (1511-1546) va ser un explorador i conqueridor extremeny, descobridor de la selva amazònica i primer navegant del riu més cabalós de la terra: l'Amazones.

Les referències de què disposem per apropar-nos a la vida de l'explorador són les cròniques de Gaspar de Carvajal, Gonzalo Fernández de Oviedo, Antonio de Herrera i Giovanni Battista Ramusio.

La font principal de la seva primera expedició, escrita pel frare Gaspar de Carvajal, capellà que va acompanyar Orellana en el seu descens per l'Amazones, va ser la Relación del nuevo descubrimiento del famoso río Grande que descubrió por muy gran ventura el capitán Francisco de Orellana. Coneixem aquesta Relación perquè dos autors hi fan esment a les seves obres i en reproduïxen fragments: l'un és el cronista Gonzalo Fernández de Oviedo a la seva Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano, escrita el 1542, però editada l'any 1851, i el segon és el xilè José Toribio Medina, com a part de la seva obra Descubrimiento del Río de Las Amazonas¹ l'any 1894, extensament revisada per H. C. Heaton l'any 1934. Sembla ser que l'Antonio de Herrera va tenir a la vista la Relación de Carvajal, perquè a la seva Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas de Tierra Firme del Mar Oceano², editada entre els anys 1601 i 1615, cita diverses vegades Gaspar de Carvajal. També existeixen dues còpies manuscrites d'aquesta Relación: una incompleta, que es conserva a la Real Academia de la Historia, i la segona, completa, donada el 5 de maig del 1961 per un eminent bibliòfil, el duc de T'Serclaes de Tilly de Sevilla, que, segons en José Toribio, no és autògrafa de Gaspar de Carvajal, encara que els caràcters de la lletra corresponen a l'època en què es va escriure.

També es conserva la carta que el cronista d'Índies Gonzalo Fernández de Oviedo va escriure al Cardenal Bembo, carta que en un curt extracte va inserir el compilador Battista Ramusio a la seva col·lecció Delle navigationi et viaggi³,

publicada el 1555. El mateix Oviedo refereix que alguns dels successos de l'expedició els va saber per cartes, després de l'arribada d'Orellana a Santo Domingo, escrites a la ciutat de Popayan el 13 d'agost del 1542, documents dels quals el mateix José Toribio no en va arribar a tenir notícia.

Per trobar les dades bibliogràfiques dels primers anys de vida del personatge tenim les paraules de Gonzalo Fernández de Oviedo a la seva Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano⁴: “El capitán Francisco de Orellana, natural de la cibdad de Truxillo en Extremadura”.

A l'Arxiu d'Índies, prestatge 53, calaix 1r, lligall 10, es troba la declaració jurada del mateix Orellana realitzada a l'illa Margarita l'octubre del 1542, a la informació dels serveis de Cristóbal de Segovia, que va ser compilada a l'obra de José Toribio. En aquesta declaració, l'anomenat Cristóbal, en defensa pròpia, realitzava una sèrie de preguntes als seus testimonis, entre els quals hi havia Francisco de Orellana. Encara que ens han arribat en tercera persona, aquí podeu llegir un petit extracte de les preguntes i les respostes d'Orellana, que ens donen una informació sobre els seus primers anys a Amèrica:

“Primeramente sean preguntados si conocen á mi el dicho Cristóbal de Segovia, é de qué tiempo á esta parte.

“A la primera pregunta dijo que conocía al dicho Cristóbal de Segovia contenido en la pregunta de quince años á esta parte, poco más o menos, é lo conoció en estas partes de las Indias. Preguntado por las preguntas generales conforme á la ley, dijo que será de edad de treinta años, poco más ó menos, y que no le toca ninguna de las preguntas generales de la ley.

“Item, si saben, creen, vieron é oyeron decir que podrá haber veinte é tres años, poco más ó menos, que yo he resedido en las provincias de Nicaragua, é la Nueva España y el Perú y otras provincias comarcanas, andando siempre en el servicio de Su Majestad, descubriendo é poblando tierras nuevas, y en todo ello poniendo mi persona en todo trance y riesgo.

“Preguntado á la segunda pregunta, dijo qué, com dicho tiene, conoce al dicho Cristóbal de Segovia de quince años á esta parte, en los cuales él ha conocido al dicho Cristóbal de Segovia, así de vista, como de noticia que dél ha tenido, así en la Nueva España como en el Perú, andando en las dichas guerras en servicio de Su Majestat, descubriendo é poblando”.

D'aquestes informacions es desprèn que Orellana va conèixer Cristóbal de Segovia a Amèrica el 1527, i que va estar a Nueva España i el Perú.

De la resta de la seva vida al Nou Món sabem, en síntesi, que el 1538 es va unir a l'expedició de Francisco Pizarro al Perú, el qual el va enviar a colonitzar l'Equador, on va fundar Guayaquil. Tres anys més tard es va unir a l'expedició de Gonzalo Pizarro a l'Amazones. Després de la tornada de Pizarro a Quito, Orellana va construir un vaixell amb el qual va recórrer tot el curs de l'Amazones. Posteriorment, va retornar a Espanya per donar comptes dels seus descobriments, bo i demanant i assolint el govern de tot aquell territori i el permís per unir aquell país amb la Nueva Andalucia (la costa nord de les actuals Colòmbia i Veneçuela fins al cap de la Vela). Amb aquest motiu, el 1545 va intentar realitzar l'expedició per aconseguir-ho, però va morir en la temptativa.

Gràcies a la conferència “El cosmògraf Girava i l'historiador Calvet de la Estrella: dos catalans del segle XVI”⁵, realitzada per En Miquel Llauredó al IV Cicle de Conferències a Plural-21: L'espoli de la història de Catalunya, ara sabem que el nom del personatge podria no ser Orellana. Passada la mitja hora de conferència, En Llauredó ens presentava En Jeroni Girava, contemporani d'Orellana, i ens parlava del llibre Dos libros de Cosmographia Compuestos nuevamente por Hieronymo Girava Tarragones⁶, imprès a Milà l'any 1556, on, a la pàgina 227, tothom pot veure que el nom de l'explorador Francisco de Orellana és Francisco Orella:

Un apunt del mateix llibre ens informa que en la baixada pel riu de les Amazones es van fer servir dos petits vaixells que estaven mesurats en gúes, una unitat de mesura catalana equivalent a uns 75 cm, utilitzada a la Mediterrània, a diferència de les unitats que utilitzaven els venecians (el peu), els castellans (els codos), o els portuguesos (el pam de goa i el múltiple de la goa).

Aquest cognom d'Orella hom pot trobar-lo escrit en les diverses edicions del llibre sobre cosmografia d'En Petrus Apianus, a la versió corregida i augmentada per En Gemma Frisius, tots dos astrònoms i matemàtics, el primer alemany i el segon holandès; i on s'inclou El Sitio y descripcion de las Indias y Mundo Nuevo de la Historia d'En

L'edició en castellà de la Cosmographia publicada a Anvers l'any 1575 no difereix gens de l'edició de Dos libros de Cosmographia⁷ de Milà d'En Girava; però a l'edició francesa de 15818 i a la llatina de 15849 ens trobem una sorpresa que devia formar part de l'original, possiblement en llengua catalana, de l'obra d'En Girava, on concretament, a la pàgina 184 de totes dues edicions, hi posa el següent paràgraf:

El riu Orellana es va dir per Francesc Orella, que va ser el primer espanyol que va navegar-lo, encara que els Pinçons el van descobrir l'any 1500. Veritablement Pere Orella el va navegar tot 43 anys després.

Això ens permet establir que el primer a navegar tot el curs de l'Amazones no va ser en Francisco de Orellana, com diu la història, sinó que va ser En Pere Orella l'any 1543, i que el riu Orellana es va anomenar així per un tal Francesc Orella (el seu pare o germà?), que va ser el primer a navegar-lo, però no en la seva totalitat.

També trobem el cognom Orella en altres llibres que exposem a continuació:

a) Historia indiae occidentalis¹⁰, de Hieronymo Benzoni & Ioanne Lerio de l'any 1586, on es repeteix el mateix que a l'edició llatina de Petrus Apianus.

b) Breve descripción del mundo y sus partes¹¹, de Sebastián Fernández de Medrano, l'any 1686, on diu: Passa por esta Provincia el gran rio de Orellana, nombre que tomó de Francisco Orella, que fue el primero que lo navegó, por los años de 1500.

c) Compendio de la Historia de América desde su descubrimiento hasta nuestros días¹², per J. Mesa i Leompart, de l'any 1870, on veiem: En medio de estas luchas civiles, la expedición de Gonzalo Pizarro y la navegación de Orella por el rio de las Amazonas forman los sucesos de mas trascendencia de esta época agitada.

El mot Orella, a més de cognom, significa a la vegada un lloc i un senyoriu.

El lloc és Oreilla (francès) o Orellà (català), una petita població del Conflent (Catalunya del Nord) situada, concretament a la Vall d'Évol a prop d'Évol i de Tuïr d'Évol. El gentilici dels seus habitants és Oreillanais (en francès) o Orelluts (en català) i el nombre de focs l'any 1515 i 1553 era respectivament de 6 i 7.

La població d'Orellà vista des de Soanyes

El senyoriu el podem veure a la Gran Enciclopèdia catalana¹³, al seu volum tretzè a la pàgina 673 de l'edició del 1981, associat a la família So i al vescomtat d'Évol, títol que tenia Bernat VI de So i d'Aragall, capità general de Conflent i Cerdanya, el qual assistí a l'expedició de Sardenya (1409) i fou governador del palau papal d'Avinyó quan Benet XIII es trobava assetjat i hagué de capitular el 1411. La seva néta Blanca de So i de Sagarriga aportà el vescomtat d'Évol —i per tant, el senyoriu d'Orellà— al seu marit Pere Galceran de Castre-Pinós i de Tramaced i a llurs descendents.

Entre aquests descendents i vescomtes d'Évol tenim el seu fill Guillem Ramon, casat amb Estefania Carròs d'Arborea; els seus néts i fills dels anteriors, Pere de Castre-Pinós i Carròs de So i Francesc Galceran de Castre-Pinós i Carròs de So, casats respectivament amb Caterina Joana d'Hostalric Sabastida i Aldonça Roig d'Ivorra i Alemany. I els fills de Francesc i Aldonça, Francesc Galceran, Felip, Joan Jordà i Pere Galceran.

Arbre genealògic de la família So (per Armand de Fluvià, GEC)

Cal dir que l'escut de Francisco de Orellana, en camp de plata deu rodelles d'atzur disposades 3, 3, 3 i 1 amb bordura de gules amb vuit aspes d'or, és molt semblant al de la família de la Casa de Castre castellana, en camp de plata sis rodelles d'atzur ben disposades. Però no és el mateix cas que el de la família dels vescomtes d'Évol, que està format per les armes dels Castre-Pinós: les barres catalanes (família d'origen reial), l'estel dels Castre d'Aragó; dins de l'escut central, les tres pinyes dels Pinós, i una banda que parteix diagonalment la meitat dreta de l'escut, corresponent a la família So¹⁴.

Una de les dades més interessants de la biografia de Francisco de Orellana és el seu possible parentiu amb els Pizarro. Sembla que entre els historiadors hi ha moltes discrepàncies. Per alguns, Francisco de Orellana va ser l'amic de la infantesa de Francisco Pizarro; segons uns altres, enen família per part de l'àvia materna d'Orellana, que era una Pizarro. La relació familiar sembla que es corrobora a la Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas de Tierra Firme del Mar Oceano¹⁵ d'Antonio de Herrera, on s'esmenta un Juan Piçarro de Orellana en uns fets del 1533: "Fueron los de à Caballo, que se hallaron en la prision del Inga, i en el repartimiento del Tesoro, el Adelantado, Governador, i capitán General D. Francisco Piçarro, su Teniente Hernando de Soto, Hernando Piçarro, Juan Piçarro, i Gonzalo Piçarro, [...] Juan Piçarro de Orellana".

Aquí recordem la nota de recerca d'En Pep Mayolas a l'INH de 17 d'abril de 2014 «Francisco Pizarro i Diego de Almagro, dos conquistadors de nissaga reial catalana»¹⁶, on ens suggeria la hipòtesi que Francisco Pizarro podria ser un dels fills de l'amistançada de Ferran II, la dama segarrenca Aldonça Roig d'Ivorra i Alemany, que des del 1475 estaria casada amb un Castre-Pinós, amb qui tindria en Francesc Galceran de Castre-Pinós de So i Carròs.

Per tant, podríem així relacionar al pare d'aquest Francesc, En Francesc Galceran de Castre-Pinós i Carròs, amb el pare de Francisco Pizarro, el Gonzalo Pizarro de la història oficial, també anomenat el largo o el romano, costum aquesta de sobrenomenar molt arrelada a la família Castre-Pinós (el pòstum, el barbut, el bo); els dos, pare i fill, van participar a les ordres del Gran Capità a les guerres d'Itàlia pels volts de l'any 1497, justament la data de defunció d'En Galceran.

Francesc Galceran de Castre-Pinós i Roig evidentment hauria de ser Francisco Pizarro González (nascut entre 1476/78, ens diuen), que naixeria el mateix any que els seus pares van contraure matrimoni (1475), i com diu En Mayolas: "Seria una tapadora per dotar de legitimitat els qui en realitat serien fills de Ferran i Aldonça, que continuaria sent l'amant del rei". Per aquesta raó ens apareix que l'únic fill legítim dels germans Pizarro va ser l'Hernando Pizarro, que possiblement va ser En Felip de Castre-Pinós i Roig, germà d'En Francesc Galceran (Francisco Pizarro), sobretot per la dada que Hernando es va casar amb la seva neboda, la filla de Francisco Pizarro, i que En Felip probablement es va casar amb la seva tieta Caterina d'Hostalric Sabastida, qui també va estar casada amb el germà del seu pare Pere de Castre-Pinós i Carròs i de So (el canvi tieta per neboda, coses de la censura). A més, Hernando va ser el segon fill, tal com ho era En Felip.

Gonzalo Pizarro seria el fill d'En Francesc Galceran de Castre-Pinós i Roig, Guillem Ramon Galceran de So Castre-Pinós i Castre Pinós, que curiosament es va casar l'any 1523 amb Aldonça Gurrea d'Aragó i de Cardona, filla primogènita d'Alfons de Gurrea d'Aragó, duc de Luna i comte de Ribagorça (l'Hernán Cortés de la historiografia oficial) i d'Isabel de Cardona i Enríquez, filla del I duc de Cardona (El Gran Capitán, Joan Ramon Folch de Cardona). D'aquí podria venir la tan repetida relació de cosins segons entre Hernán Cortés i Francisco Pizarro. En Guillem, segons algunes fonts, va néixer pels voltants de l'any 1500, cosa que encaixa amb l'edat de Gonzalo Pizarro, a qui fan néixer cap el 1502.

Els altres dos germans, Joan Jordà de Castre-Pinós i Roig, bisbe de Girgenti i cardenal, seria en Juan Pizarro, però consta que va morir a Roma l'any 1506. I finalment, En Pere Galceran de Castre-Pinós i Roig podria ser en Pedro Pizarro, que segons les fonts era cosí germà agnàtic, o sigui, que estava sotmès a la potestat del pater, i que, per tant, podríem dir que era un altre germà dels anteriors. L'any 1530 es va unir a la tercera expedició al Perú de Francisco Pizarro juntament amb els seus cosins agnàtics Gonzalo, Hernando i Francisco Martín de Alcántara; aquest any coincideix amb la mort d'En Pere Galceran de Castre-Pinós i Roig i el seu tiet Pere de Castre-Pinós i Carròs de So: una mort oportuna que els fa desaparèixer del Principat i ens permet de sospitar que, en realitat, tots dos van anar cap a Amèrica i foren transformats documentalment en els Pizarro. De Francisco Martín de Alcántara apuntaré que el nom Martí, ens du directament al fill d'Alfons Felip de Gurrea, Martí de Gúrrera i Aragó, que va ser el cunyat de Guillem Ramon Galceran de So Castre-Pinós i Castre Pinós (Gonzalo Pizarro).

Després de suggerir aquestes possibles correspondències entre personatges catalans reals i els seus alter egos de la censura, ara toca demanar-se qui seria, en realitat, Francisco o Pedro de Orellana.

Tal com hem vist, els dos possibles hereus del senyoriu d'Orellà van ser En Pere de Castre-Pinós i Carròs de So i En Francesc Galceran de Castre-Pinós i Carròs de So. Però aquests dos personatges no poden ser l'explorador de l'Amazones per la simple raó que van néixer respectivament l'any 1455 i 1450, i serien centenaris en l'expedició al gran riu del Brasil. Aleshores, si tenim en compte que En Pere de So i de Castre-Pinós va morir sense descendència, tot ens dur a pensar que Francisco de Orellana va ser un dels fills d'En Francesc Galceran de Castre-Pinós de So i Carròs.

Per tant, la possibilitat més versemblant és que el primer a navegar pel riu Amazones podia haver estat En Francesc de Castre-Pinós i Roig (el mateix Francisco Pizarro conquistador del Perú i segurament el Francisco de Orellana de la declaració de Cristóbal de Segovia), i el primer a navegar-lo en la seva totalitat, el Francisco de Orellana de la història oficial —el Pero, Pierre, Petrus Orella de les successives edicions del llibre d'En Girava— seria en realitat En Pere Galceran de Castre-Pinós i Roig, vescomte de Canet i senyor d'Orellà.

Felip Rodríguez

Arbre genealògic dels Castre-Pinós

Bibliografia:

- 1 José Toribio Medina, Descubrimiento del Río de Las Amazonas; Sevilla, 1894.
- 2 Antonio de Herrera, Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas de Tierra Firme del Mar Oceano; Madrid, 1730.
- 3 Giovanni Battista Ramusio, Delle navigationi et viaggi (A la navigatione del grandissimo Fiume Maragnon, posto sopra la Terra ferma dell'Indie Occidentali, scritta per il Magnifico Signor Consalvo Fernando d'Oviedo, Historico della Maestà Cefarea nelle dette Indie. Al Reverendissimo, & Illustrissimo Signor Il Cardinal Bembo); Venècia, 1606, vol. III, p. 345.
- 4 Gonzalo Fernández de Oviedo i Valdés, La Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano; Sevilla, 1855, tom IV, p. 384.
- 5 Miquel Llauradó, «El cosmògraf Girava i l'historiador Calvet de la Estrella: dos catalans del segle XVI»; IV Cicle de Conferències sobre l'espoli de la història de Catalunya, Barcelona, 13 de març del 2014.
- 6 Dos libros de Cosmographia Compuestos nuevamente por Hieronymo Girava Tarragones; Milà, 1556, p. 227.
- 7 La cosmographia de Pedro Apiano, corregida y añadida por Gemma Frifio; Anvers, 1575, índex.
- 8 Pierre Apian i Gemma Frison, Cosmographie ou description des quatre parties du Monde; Anvers, 1581, p. 184.
- 9 Petri Apiani i Gemma Frifij, Cosmographia, sive Descriptio; Anvers, 1584, p. 184.
- 10 Hieronymo Benzone & Ioanne Lerio, Historia indiae occidentalis; 1586.
- 11 Sebastián Fernández de Medrano, Breve descripción del mundo y sus partes; Brussel·les, 1686, p. 286.
- 12 J. Mesa y Leompart, Compendio de la Historia de América desde su descubrimiento hasta nuestros días; Paris, 1870, tom I, p. 335.
- 13 Gran Enciclopèdia catalana; volum XIII, 1981, p. 673.
- 14 www.guimera.info/conjunthistoric/escuts/intescuts.htm
- 15 Antonio de Herrera, Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas de Tierra Firme del Mar Oceano; Madrid, 1730, década quarta, llibre tercer, capítol III, p. 55.
- 16 Pep Mayolas, «Francisco Pizarro i Diego de Almagro, dos conquistadors de nissaga reial catalana»; Nota de recerca, INH, 17 d'abril del 2014: <http://www.inh.cat/articles/Francisco-Pizarro-i-Diego-de-Almagro,-dos-conquistadors-de-nissaga-reial-catalana>